

Geçiş Dönemlerinde Bulgaristan'da Kooperatifçilik

Cooperatives In Bulgaria in Transitional Periods

Teaching assistant Meliha Çetin [ORCID:0000-0002-3493](https://orcid.org/0000-0002-3493)

Abstract

During the 19th and 20th centuries, Bulgaria experienced constitutionalism and socialist rule, and after the collapse of the international bipolar system, it passed to a democratic parliamentary regime. Bulgaria has been an agricultural country since its inception. For this reason, the understanding of land ownership and cooperatives has always remained on the agenda. After leaving the Ottoman rule and becoming an independent state, land reform had to be made in Bulgaria. In the time of the kingdom, landed property was the same as in capitalist societies. In this period, with the initiative of both the Farmers' Union and the Bulgarian socialists, the cooperative efforts started.

After the Second World War, the administration in Bulgaria passed into the hands of the socialists, and the new constitution made in 1947 limited land ownership. The administration encouraged small and medium-sized landed peasants to unite in cooperatives. This incentive mostly aimed at integrating cooperatives into the state structure.

In 1990, the transition from the socialist regime to the democratic republic and liberal-capitalist economic system was adopted. In this period, the retroactive distribution of lands to their owners was very painful, and small and scattered parcels became a problem again. The lack and inadequacy of the laws and the absence of the entrepreneurial spirit have put cooperatives in a difficult situation. The amendment of the Land Ownership Law in Bulgaria (1991, 1992, 1995) led to the privatization of lands. Today, the liberal economic system shows much less interest in cooperatives than the socialist system.

1 Giriş

Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ve Bulgaristan'da komünizmin çöküşünün üzerinden otuz yıldan fazla zaman geçmiştir. İktisatçıların Bulgaristan'daki komünist ekonominin kuruluşundan önceki ve sonraki dönemlere ilgisi zamanla artmıştır. Kooperatifçiliğin önemsendiği ekonomik biçimlere olan yaklaşım, yaşanan krizler sonrasında araştırılmaya değer görülmüştür. Tarihsel ve teorik bağlamda kooperatifler, uyarlanabilir ve farklı ideolojilere bağımlı olmuştur. Kooperatifler, Balkanlar'da ve Bulgaristan kırsalında her zaman önemli rol oynamışlardır.

İlk kurumsal süreç, Bulgarların derin geleneklerinin orijinal bir devamı sayılan tarımsal kooperatif uygulamalarının ve kapitalizm öncesi kolektif toprak işleme dönemindeki kamulaştırma ile başlamıştır. (Lavaleye, 1888).

Osmanlı İmparatorluğu yıllarında gayri resmi ve kendiliğinden bir kurum olarak ortaya çıkan kolektif tarım çiftlikleri uygulaması devlet tarafından kademeli olarak resmileştirilmiştir. (Bücher, 1901).

Resmileştirme süreci, Mithat Paşa'nın reformları ile başlatılmış, parasal ekonomi ve piyasa ilişkileri tarıma uyarlanmış, karşılıklı yardım fonları hayata geçirilmiştir. Bununla birlikte, kendiliğinden kolektif tarımsal kurumları "kuşatan" devlet süreçlerinin hızlanması, Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra ulusal kapitalizmin ortaya çıkmasıyla ilişkilendirilmiştir. Tarım çiftlikleri çevresel, tarımsal ve yabancı sermayeye bağımlı olmuşlardır. (Tsvetelina ve, Nikolay 2019)

Bu arka plana karşı, gelişmiş ülkelerin kooperatif uygulamalarına ilişkin çözüm, devlet ve bankalar tarafından hızla yerel seçkinlerin ekonomik ve siyasi çıkarlarına tabi kılınmıştır. Bulgaristan'da 1930'ların başında, yapılan düzenlemeler ve devlet kredileri aracılığıyla devlet kooperatif sektörüne tamamen müdahale etmeye başlamıştır. (Nenovsky,2019a) İkinci Dünya Savaşı ve ardından Bulgaristan'da komünist rejimin kurulması, kooperatif sektörünün eski yapısı ve uygulamalarını miras almış, tarımda Sovyet uygulamalarının transferiyle devletleştirme kurumsal bir hal almıştır. Bu uygulamalar, açıklamasını sosyalizmin ekonomi politikasında bulan sosyalist planlı ekonomi çerçevesinde kooperatif sektörünün rolüne ilişkin Sovyet komünist ideolojisi tarafından motive edilmiştir. Sovyet Kolhoz ve Sovkhoz pratiği Bulgaristan'da, sırasıyla işçi kooperatifi tarım çiftlikleri ve devlet tarım çiftlikleri haline getirilmiştir. Genel olarak, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgaristan'daki kooperatifler ve kooperatif mülkiyeti, devlet teşebbüsleriyle aynı ekonomik koşullar, düzenlemeler ve mekanizmalar altında gelişmiştir Yetkililer, kooperatiflere sosyal ve demokratik özlere mahrum bırakan ağır düzenleme ve kontrol uygulamışlardır. Bu çerçevede birçok kooperatif şubesi kamulaştırılmış, geri kalanı devletin ve belediyelerin politik ve ekonomik yönetimi altına alınmıştır. (Nenovsky, 2019b)

1980'lerin sonunda, tarımda durgunluk ve kriz başladığında Bulgaristan siyasal iktidarı, SSCB'deki "Yeniden Yapılanma" politikasını taklit etmiş, kooperatif sektörünün serbestleştirilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Komünizmin çöküşünden sonra, kapitalizmin yeniden ortaya çıkışı, yine özel sermaye birikiminin ana faktörü olduğunu kanıtlayan devletle ilişkilendirilmiş ve kooperatif sektörü alternatif bir kapitalizm biçimi olarak göz ardı edilmiştir. Bu çalışmada, Bulgaristan'daki kooperatifçiliğin Krallık ve Komünizm dönemlerinde uygulanışı ile dönüşümü ve Demokrasi yıllarına geçişte karşılaştığı zorluklar ele alınmaya çalışılmıştır. (Nenovsky, 2019c)

2 Krallıktan Sosyalist Döneme Geçişte Bulgaristan'da Kooperatifçilik

Tarımsal kredi kooperatifleri, bağımsızlıktan sonra İkinci Dünya Savaşı'na kadar Bulgaristan'da en yaygın ve popüler kooperatifler olmuştur. Bunların ortaya çıkışı, Osmanlı İmparatorluğu döneminden itibaren Bulgarlar arasında karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma sayesinde. (Nenovsky,2019d) Bu dönemde, tarımda kolektif emeğin bilinen en eski dernekleri (zadruga) kendiliğinden ortaya çıkmış ve birçok Balkan ülkesine yayılmıştır. (Todorova,1929) Kooperatifler, öncelikle köylerde kredi ve tasarruf dernekleri olarak ortaya çıkmışlardır. Zamanla çiftçilere tüketim malları ve makinelerin tedarik etme ve kredi verme faaliyetlerini geliştirerek çok hizmetli kooperatifler haline gelmişlerdir. Kooperatifler ayrıca kırsal nüfus arasında kültürel, eğitimsel ve tamamlayıcı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bulgar köylerinin geri kalmışlığı, çiftçilerin yoksulluğu, sefaleti, tarım kooperatiflerinin genişlemesi ve çok hizmetli kooperatiflere dönüşmesi için koşullar yaratmıştır. Bu arada kooperatifler, çorbacı denilen ve tefecilik yapan tüccarlar ile zengin insanlara karşı mücadelede çiftçilere geniş destek sağlamışlardır. (Nenovsky, 2019e)

Bu konuda tipik bir örnek, 1890'da Mirkovo köyünde kurulan tasarruf ve kredi tarım kooperatifi "Oralo" olmuştur. Bu kooperatif, Raiffeisen tasarruf ve kredi dernekleri ilkelerine dayanan Bulgaristan ve Balkanlar'daki ilk tarımsal kredi kooperatifiydi. Bu kredi kooperatifinin sosyal misyonu ve niteliği, tüzüğünde açıklığa kavuşturulmuştur. Kooperatif, gönüllü üyelik, üyelerinin eşit haklar ve yükümlülükleri, özerk yönetim ile karakterize edilmiştir. Sermaye, üyelerine ait olmuş, üyelerine ucuz ve erişilebilir kredi sağlamıştır. (Pavlov,1970a) İlk tarım kooperatifinden elde edilen deneyim, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında kırsal tasarruf ve kredi dernekleri kurmak için de kullanılmıştır. (Nenovsky, 2019f)

Bağımsızlığın ilanından sonra Bulgar yetkililer, tarım kredi kooperatiflerinin ülkenin kalkınmasındaki önemli rolünü kabul etmişler ve bunları tarım fonlarına dönüştürmek için kamu hizmetine ait *zemedelski kasi* adı verilen kredi fonlarının temel işlevlerini korumuşlardır. Tarım fonları, Osmanlı Devleti zamanında Tuna vilayetini yöneten Mithat Paşa'nın kurduğu ve kamu yararı gözetilen kredi fonlarının halefleri olarak görülmüştür. (Pamuk 2017) Bu fonlar, 1860'tan 1878 yılındaki Bulgaristan Prensiğinin kuruluşuna kadar yerel düzeyde kredi ve tasarruf kurumları şeklinde çalışmıştır. (Bakircieva,2009)

Devletin tarım kooperatiflerinin faaliyetlerine müdahalesi, kullandıkları fonların kredileriyle giderek artmıştır. 1903'te Bulgar Ziraat Bankası (BAB), kooperatiflerin yerel desteği ile çiftçilere piyasa ilkelerine dayalı ucuz ve erişilebilir krediler sağlayan tek devlet bankası olarak kurulmuştur. Banka ayrıca devlete borç verme hakkına da sahip olmuştur. (Nenovsky, 2019g)

1907 yılında ilk Kooperatif Yasasının kabul edilmesi ve Bulgaristan Tarım Kooperatifleri Genel Birliğinin kurulması, ülkedeki kooperatif hareketinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. (Palazov,2005b) Sayıları hızla artan kırsal tarım kooperatifleri, bağımsızlıktan sonra kooperatiflerin ana bölümünü temsil etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden 1929'daki Büyük Buhran'a kadar kooperatif üye sayılarında da gelişme gözlenmiştir. (Nenovsky, 2019h)

Siyasi bağlamda, 1919-1923 döneminde Bulgaristan, özellikle kırsal kesimde kooperatif hareketinden güçlü bir şekilde yana olan Bulgar Köylü Partisi (Bulgarski Zemedelski Narodni Sryuz; BZNS) tarafından yönetilmiştir. Kooperatifler, kendisini mülkçü mücadeleden yana ilan eden ve köylüleri ülkede iktidara getirmeyi amaçlayan Başbakan Aleksandır Stamboliyski'nin önem verdiği kuruluşlar olmuştur. Stamboliyski'ye göre kooperatifler, tüm köylülerin sorunlarının çözümü ve tarımsal kalkınma araçlarıydı. (Stamboliyski, 1990a) Partinin tarım politikasının temel taşı, *trudova sobstvenost* denilen "kişinin kendi emeğine dayalı mülkiyet" kavramıydı. Sadece sahipleri bu mülkü doğrudan ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamak için kullanmıştır. Kendi emeğine dayanan Mülkiyet Yasası, onu işleyen topraksız insanlara ve küçük çiftçilere arazi sağlamıştır. Hükümet, tüm Bulgar çiftçileri ulusal bir kooperatif ağında birleştirmeyi amaçlamıştır. Bu dönemde, Bulgaristan Ulusal Bankası, Bulgaristan Ziraat Bankası ve Bulgaristan Merkez Kooperatif Bankası kooperatiflere kredi verme şartlarını ve koşullarını kolaylaştırmıştır. Bu arada Sofya yönetimi devlet tahıl satışı için ulusal bir kooperatif kurmuştur. Üreticilerden ürün satın almak kırsal kooperatiflerin münhasır hakkı haline getirilmiştir. Yine Bulgaristan Ulusal Bankası (BNB) ve BAB tarafından finanse edilen özerk bir devlet işletmesi olan Konsorsiyum 1919 yılında kurulmuş. (Nenovsky, 2019ı) 1920'de, devlet tarafından işletilen bir kooperatif tekel haline gelmiştir. (Deyanova,1935) Fakat tarım reformunun uygulanmasına rağmen, Bulgaristan'daki toprak yoğunluğuna ilişkin önemli bir değişiklik olmamıştır. Ülkede 1926 yılı itibarıyla 5-10 hektar arasında toprağa sahip küçük çiftlikler ağırlıklı hale gelmiştir. (Berov 1989)

1923'ten sonra Bulgaristan'ın ekonomi politikası, üretimi ve silahlanmayı teşvik eden güdümlü ve yönetilen ekonomi fikrine inanmaya başlamıştır. Devlet kontrolünün en büyük savunucusu, devletin bir yönetici ve hükümdar olarak hareket etmesi ve yeni bir sosyal düzenin kurulmasına ve yaratılmasına katkıda bulunması gerektiğine inanan önde gelen Bulgar ekonomist ve Başbakan Aleksandır Tsankov olmuştur. (Tsankov,1942) Tsankov'a göre, yönetilen ekonomide kooperatif, amacı kapitalist ekonomik sistemde daha fazla sosyal adalet sağlamak olan bir girişim biçimidir. Hem Tsankov hem de Andrey Liyapchev'in hükümetleri yerli sanayinin tanıtımına odaklanmıştır. Köy Kooperatifleri Birliği'nin kurucularından ve Tarım Kooperatifleri Genel Birliği Yönetim Kurulu üyesi olan Liyapchev, 1923-1926 döneminde Halk Bankaları Birliği'nin başkanı olmuştur.

Liyapchev, Bulgaristan Merkez Kooperatif Bankası'nın (BCCB) kuruluşunu da başlatmıştır. Ekonomik bağlamda, kooperatiflerin gelişmesi için en önemli ön koşullardan biri, 1926- 1928'de Milletler Cemiyeti'nin denetimi altında Bulgar para biriminin istikrara kavuşturulması çabaları olmuştur. (Nenovsky, 2019ı) 1929 krizi sırasında birçok kooperatif iflas etmiş, 1929-1934 döneminde hükümet, tahıl ve bazı temel tüketim malları le ilgili fiyatlandırma politikası yoluyla iç ticarete sürekli müdahale etmek zorunda kalmıştır. Yurtiçi ticarete, çoğu tarım ürünündeki devlet tekeli, Gıda İhracatı Müdürlüğü kurulması ile sağlanmıştır. Müdürlüğün öncelikli amacı, tahıllar için ortalama dünya fiyatlarından önemli ölçüde daha yüksek bir seviyede sübvansiyonlu fiyatlar oluşturmaktır. (Nenovsky, 2019i)

Bulgaristan'da 1932'de, çiftçilerin çoğunun borçlarını öteleyen Çiftçilerin Korunması Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Ayrıca özel alacaklılar ve borçlular arasında aracı rolü oynamak için devlete ait bir kredi kurumu olan Geri Ödeme Fonu kurulmuştur. 1934'te BAB ve BCCB, yeni kurulan devlet bankası (Bulgaristan Tarım ve Kooperatif Bankası, BACB) ile birleştirilmiştir. Bu kanunla devlet, kooperatiflerin kaynaklarını ve sermayesini yönetmek için münhasır hak kazanmıştır. Bulgaristan'da Kral III. Boris (1934-1941) dönemi, ekonominin katı bir şekilde düzenlenmesi ile karakterize edilmiştir. Kooperatif sektörü, yetkililer tarafından ciddi şekilde kısıtlanmıştır. (Nenovsky, 2019k) Nisan 1938'de Bulgar Meclisi, kooperatiflerin ülkedeki özerkliğini sınırlandıran Şirketler ve Derneklerin Devlet Denetimi Yasasını kabul etmiştir. BACB'nin yetkileri, ülkede kooperatif bankalarının kurulması, yönetimi, kontrolü ve geliştirilmesine devletin güçlü müdahalesini gerektirecek şekilde genişletilmiştir. Kooperatifler üzerinde devlet gözetimi ve denetimi uygulaması daha sonra Komünist Parti tarafından sektörü değersizleştirmek ve tasfiye etmek için kullanılmıştır. (Nenovsky, 2019j) Kooperatif sektörünün ve kaynaklarının millileştirilmesinin ana açıklamalarından biri, onları ülkenin dış borcunu ödemek ve daha sonra döviz kurunu sabitlemek ve korumak için harekete geçirme ihtiyacı şeklinde yapılmıştır. (Dimitrov,2014)

	1899	1907	1910	1918	1923	1929	1934	1939
Kooperatiflerin Toplam Sayısı			670	994	1812	5882	4891	3502
Kooperatif Üyelerinin Toplam Sayısı					434,954	726,826	836,697	995,805
Tarım Kredi Kooperatifleri	4	238	576	738	998	1890	1654	1961
Tarım Kooperatiflerinde Kooperatif Üye Sayısı	236	20,000	39,561	41,971	104,966	152,615	135,343	161,484

Tablo 1. 1899-1939 döneminde Bulgaristan'da kooperatif hareketi. **Kaynak:** Palazov {1947} 2005, s. 256; 329; Merkez Kooperatif Birliği, cilt.1 ve 2, 1986, s.148

Devlet kooperatif bankaları, ülkedeki çiftliklere kredi verilmesinde önemli rol oynamıştır. İki dünya savaşı arası dönemde neredeyse her iki çiftlikten biri bu bankalar tarafından finanse edilmiş ve çiftlik başına önemli kredi desteği sağlanmıştır.

Dönem	Çiftliklerin Toplam Sayısı	Kredili Çiftlik Sayısı	Çiftliklerin Toplam sayısının (%)'si	Çiftlik (tarla) başına ortalama kredi miktarı (leva)
1922-1929	734,000	308,280	42	7,815
1930-1934	905,044	397,913	44	10,615
1935-1938	941,882	309,788	32.9	13,123

Tablo 2. Bulgaristan Ziraat Bankası / Bulgar Tarım Kooperatif Bankası tarafından verilen krediler **Kaynak:** Kurklisiiski, 1962, s.96

Yıl	GSYİH (milyar leva) (1939 fiyatları)	Tarım (milyar leva)	Sanayi ve Zanaat (milyar leva)	Ticaret (milyar leva)	GSYİH (Kişi başına, leva)
1919	28.8	14.7	4.2	0.9	6002.6
1921	32.1	16.7	5.1	1.4	6495.5
1923	36.1	19.0	6.1	1.9	6998.2
1925	38.5	21.3	5.6	2.1	7165.8
1927	38.3	20.5	6.0	2.3	6892.2
1929	39.4	20.6	6.3	2.3	6909.8
1931	44.9	25.6	6.7	2.5	7675.8
1933	43.5	25.0	6.7	2.0	7253.3
1935	44.7	24.8	6.3	2.6	7294.3
1937	52.9	28.1	7.8	4.5	8498.1
1939	59.4	31.0	8.9	6.0	9405.1

Tablo 3. Bulgaristan'da GSYİH ve kişi başına düşen GSYİH **Kaynak:** Ivanov, 2012, s.520-524

Kooperatif bankalarının ekonomik kalkınmadaki öncü rolü, tarımın GSYİH içindeki payına ilişkin verilerle kanıtlanmaktadır. Tarım, iki dünya savaşı arası dönemde ve öncesinde sürekli bir yükseliş eğilimi göstermiştir. Ucuz ve erişilebilir kırsal kredi, tarımsal üretimin iki kat artmasının yanı sıra, ülkedeki kişi başına GSYİH'deki önemli artışın ana nedenlerinden biri olmuştur. (Nenovsky, 2019k)

Kooperatifler ve tarım hareketi, Bulgar köylerinde var olan yüksek düzeydeki kişilerarası genel güvenin canlı tezahürleri olmuştur. En azından tarımsal dönüşüm, hızlandırılmış, arazi verimliliği artışı, ekonomik ve demografik esneklik açısından, 1930'larda Bulgar toplumu ve ekonomisindeki olumlu gelişmelerin çoğuna güç veren, kendiliğinden sosyalleşme eğilimini arttıran güç haline gelmiştir. (Nenovsky, 2019l)

Bulgaristan'da 1940'ların başında ekilebilir arazinin %94'ünden fazlası özeldi ve devlete ait arazi ülkedeki toplam arazinin yalnızca % 0,2'sini oluşturuyordu. 1944'e kadar Bulgaristan'da yaklaşık 1.110.000 küçük geri kalmış çiftlik vardı. Her çiftlik yaklaşık 4,3 hektar tarım arazisine sahipti. Tarım sektörünün kendine özgü özellikleri, ilkel teknik ekipman ve araçları, küçük ölçekli sulanan alanlar ve düşük verimlilik söz konusuydu. (Migev,1988)

1930'ların ortalarından sonra, Sovyet kolhoz hareketinin Bulgar kooperatif tarımı üzerindeki etkisi ilk kez ortaya çıkmıştır. Bulgar Komünist Partisi, kooperatifleşmeyi faaliyetlerini teşvik etmiş ve çabalarını toprağın toplu yönetimine yöneltmiştir. Parti başlangıçta kırsaldaki çok hizmetli kooperatifleri, onların deneyimlerini, kaynaklarını ve halk arasında uzun süredir devam eden gelenekleri kullanmıştır. (Syulemezov, 1967a) 1940 yılında BACB, ülkedeki tarım kooperatiflerinin statüsünü onaylamıştır. Bu tür çiftliklerin kurulmasında gönüllülük ilkesinin esas olduğunu kabul etmiştir. Bu ilkeye göre her bir kooperatif üyesi, en az iki veya üç yıl süreyle kooperatife üye olmak zorundaydı. Kooperatif üyesine kooperatiften ayrıldıktan sonra kooperatife getirdiği aynı arazi parçası, tüm iyileştirmeler için ödeme yapmak kaydıyla geri verilmeye başlanmıştır. Kooperatif üyeleri tüm ekili arazilerini, çiftlik ekipmanlarını ve sığırlarını getirmek zorunda kalmışlardır. Üyeler, arazinin mülkiyetini elinde tutmuştur. Ancak onu elden çıkarma hakları kısıtlanmıştır. Çalışmalar, kolhoz'dakine benzer kolektif bir şekilde organize edilmiştir. Kooperatif çiftlikleri, sermaye, üyelik katkıları, fonlar ve BACB tarafından verilen kredilerden faydalandırılmıştır. 1944'te komünistlerin iktidara gelmesinden hemen önce Bulgaristan'da 2.232 tarım kooperatifi; 432 üretim, işleme ve satış kooperatifleri; 36 kentsel tüketici kooperatifi; 6 yapı; 220 orman ve 51 esnaf kooperatifi; 7 karşılıklı yardım fonu; 117 halk bankası ve 29 bağımsız tarımsal üretim kooperatifi var olmuştur. Ayrıca kırsal kooperatiflerde toprağın toplu olarak ekilmesi için bölümlere yer verilmiştir. (Nenovsky, 2019m)

Başlangıçta kırsal kooperatifler, Bulgarlar arasında gönüllü üyelik, özyönetim, karşılıklı ve kendi kendine yardım ilkeleri üzerine sosyal kurumlar olarak gelişmiştir. Kredi kooperatifleri, üyelerine işlem maliyetlerini düşüren düşük faiz oranlarıyla kredi vermişlerdir. Faaliyet gösterdikleri sınırlı alan ve borçlular ile alacaklılar arasındaki doğrudan temas, bilgi asimetrisini azaltmış ve sistemdeki ahlaki tehlikeyi en aza indirmiştir. İki dünya savaşı arasındaki dönemde kooperatifler, Bulgar periferik kapitalizmi çerçevesinde faaliyet göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden önce devlet, kooperatiflerin faaliyetlerinin sıkı bir şekilde düzenlenmesi ve kısıtlanmasıyla uğraşmaya başlamıştır. Ancak bu onların büyümesini durduramamıştır. Yine de devlet, kooperatifleri kontrol altına almayı, siyasi hedefler ve mücadeleler için fonlarını yönetmeyi başarmıştır. Kooperatif sektörünün kademeli olarak devlete teslim olma süreci, yeni komünist rejim için elverişli ön fırsatlar sağlamıştır. (Nenovsky, 2019n)

3 Sosyalizmden Kapitalizme Geçişte Bulgaristan'da Kooperatifçilik

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgaristan Komünist Partisinin iktidara gelişi, kooperatif hareketinde köklü değişikliklere yol açmıştır. 1944-1960 döneminde, Bulgar tarımında Sovyet sosyalist modeli önem kazanmış ve uygulanması iki yönde gelişmiştir: **Birincisi**, tarımsal kaynaklar elde edilmiş ve bunlar ülkenin sanayileşmesi için kullanılmaya başlanmıştır. **İkincisi** tarımsal kaynakların modernizasyonuna geçilmiştir. (Nenovsky, 2019o)

Muhliflerin birkaç yıl süren itirazlarının ardından kooperatifler, 1948'de Kooperatifler Kanunu'nun kabul edilmesiyle devlet sosyalizmi altında gelişmeye başlamışlardır. Kanun, *"kooperatif, eşit hak ve görevlere sahip sınırsız sayıda çalışanın gönüllü üyeliğine dayanan bir kamu iktisadi örgütüdür. Kooperatifin sınırsız bir sermayesi vardır ve ulusal ekonomiyi desteklemeyi ve üyelerinin karşılıklı, kendi kendine yardım ve toplu çalışma yoluyla ekonomik ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamaktadır"* demektedir. (Nenovsky, 2019p) Kooperatifler, kolektif ekonomik faaliyet biçimleri olarak gelişmiş ve Bulgaristan'da sosyalist ekonominin inşasında aktif rol almışlardır. Faaliyetleri devletin ekonomik planına göre belirlenmiştir. Devlet, kooperatifleri çoklu hizmet, üretim, tüketici, kredi ve konut kooperatiflerine ayırmıştır. 1953'te kabul edilen yeni Kooperatifler Kanunu uyarınca, kooperatifler kendi kendini destekleme ilkesine göre faaliyet göstermişler ve faaliyetlerini kendi fonlarıyla finanse etmişlerdir. Devlet onları denetleme hakkına sahip olmuştur. Sosyalist dönem, sözde sosyalist yasaların yürürlükte olduğu Bulgar tarımına Sovyet kooperatif modelinin nakledilmesiyle karakterize edilmiştir. (Arroya,1983) Bulgaristan'da sosyalist üretim, devlet planıyla düzenlenmiştir. Ekonominin devlet ve kooperatif sektörlerindeki emek, topluma hizmet olarak kabul edilmiştir. Piyasa mekanizması, meta üretiminde ve fiyatların idaresinde devlet planlamasına bırakılmıştır. Kooperatif sektörü, devlet sektörünün bir eklentisine dönüştürülmüş

ve nihayetinde kooperatif sektörü ikincisinin bir parçası olmuştur. Sosyalist devlet, devlet ile kooperatif sektörleri arasındaki tam bağımlılığı ve birliği önceden belirleyen üretim araçları üzerinde kamu mülkiyeti ilkesine göre işlemiştir. (Velikov,1977) Kooperatifleri özerkliklerinden, özyönetimlerinden ve demokratik yapılarından mahrum etmelerinin ana nedeni bu olmuştur.

Bulgar tarımının yeniden yapılandırılması, 1945 yılında Emek Kooperatifi Tarım Çiftlikleri Kanununun (LCAF) kabul edilmesiyle başlamıştır. LCAF'ın temel amacı, Sovyet kolhoz'una benzer şekilde, kooperatif üyelerinin arazilerinin toplu ekimini uygulamaktır. Yasaya göre, küçük toprak parçalarının, toplu emek ve üretim ve toprak araçlarının kullanılması, bilim ve modern teknolojinin uygulanması yoluyla büyük parsellerde birleştirilmesi gerekmiştir. LCAF bölgesinde araziye sahip olan veya çiftçi olarak çalışan her Bulgar vatandaşı üye olabilir. Üyeler, LCAF'a kendi ekili arazilerini, sığırlarını ve ekipmanlarını getirmek zorunda kalmışlardır. Yasanın uygulanmasının ilk yıllarında üyeler arazinin mülkiyetini korumuş ancak daha sonra arazinin özel mülkiyeti tamamen kaldırılmıştır. (Nenovsky, 2019f), LCAF, "bir kooperatif üyesi-bir oy" prensibine ve yönetim organlarının seçilmesi prensibine göre faaliyet göstermiştir. Bunun ana nedeni, planlama ve verilen ayrıcalıklar yoluyla güçlü devlet müdahalesinin gerçekleştirilmesi olmuştur. (Nenovsky, 2019r)

1947-1949 döneminde Bulgaristan siyasal iktidarı sanayiye, bankaları ve tarım makinelerini kamulaştırmıştır. Resmi olarak arazinin özel mülkiyeti korunmuş ancak aslında özel mülkiyetin en temel nitelikleri yürürlükten kaldırılmıştır. Kamulaştırma ile her üye LCAF arazisinin ortak sahibi sayılmıştır. Üyelerin çiftlik arazisinin yanı sıra eski arazilerini satma, takas etme, verme veya kiralama hakları yasaklanmıştır. Arazinin kullanım hakkı LCAF'a devredilmiştir. Devlet, çiftlik ürünlerinin bir kısmının yönetilen fiyatlarla zorunlu satın alınması sistemini uygulamaya koymuş ve geri kalanı, onları ücretsiz fiyatlarla satan çiftçilerin ücretsiz tasarrufuna bırakılmıştır. Bulgaristan'da 1948'den itibaren ücret sistemi değiştirilmiştir. Ana üretim birimi, her biri 40-60 kişiden oluşan yerleşik mahsul yetiştirme tugayları haline getirilmiş, her tugaya arazi, sığır ve ekipman verilmiştir. Çiftliğin gelirinin dağılımı, her tugay ve alt birimleri tarafından kazanılan mahsullere bağlanmıştır. Kooperatif başkanının emeği, çalışma günü sayısına ve ekin altındaki alan miktarı ile LCAF'ın taslak hayvan sayısına göre hesaplanmıştır. 1950-1956 dönemi, küçük köylü çiftlikleri büyük işçi kooperatif çiftlikleri haline dönüştürülmüştür. LCAF, tarım kooperatiflerinden ayrılmış ve tarımsal üretim kooperatifleri haline getirilmiştir. (Nenovsky, 2019s)

1948'de Tarım Makinaları Alımına Dair Kanununun kabul edilmesiyle, büyük kulak çiftliklerinin makineleri satın alındı ve bunları MTS, LCAF ve SAF'ye ödeme karşılığında sağlayan Tarım ve Orman Bakanlığı'na devredildi. 1959'da MTS'nin çoğu LCAF tarafından satın alındı ve geri kalanı tasfiye edildi. LCAF ve MTS arasındaki ekonomik bağlantılar, belirli türden tarımsal ürünlerin çıktısı için işbirliğine dayalı çiftlikler kurulması yoluyla uygulandı. LCAF, ülkedeki ürünlerini satın alan tüketici kooperatifleriyle doğrudan ilişkiler geliştirerek çok sayıda tarımsal ürünün üretimini teşvik etti. (Syulemezov, 1967b)

Bulgaristan Komünist Partisi'nin 1956'daki Nisan Plenumunda kooperatifçilik uygulamalarının üyelere çok az gelir sağladığı eleştirisi getirilmiştir. (Kamil,2018) Bunun üzerine Bulgaristan Komünist partisi Politbürosu, devlete ait malların alım fiyatlarını artırma, makine ve traktör istasyonlarını aynı olarak ödedikten sonra çiftçiler tarafından serbestçe sunulanların fiyatlarını yükseltme kararı kabul edilmiştir. LCAF'a ürünlerini serbest piyasada satma hakkı verilmiştir. Bireysel çiftliklerden gelen zorunlu tedarikler 1957'de kaldırılmıştır. Dağ ve tepelik bölgelerdeki LCAF, devlete zorunlu tahıl teslimatından muaf tutulmuştur. 1959'dan beri devlet, çiftlik ürünlerinin ortak satın alma fiyatlarını getirirken, ortak bir sözleşmeli tarımsal ürün satın alma sistemi uygulamıştır. (Nenovsky, 2019r)

Bulgaristan'da 1957'de kooperatiflerdeki arazi, ülkedeki toplam ekilebilir arazinin % 86.5'ini oluşturmuştur ve kooperatiflere üye hane sayısı 982.000'e ulaşmıştır. Beş katın üzerinde yükselen çıktı miktarında da aynı eğilim gözlenmiştir. LCAF'ın birleştirilmesi, devletin onları tam kontrolü altına alan planlama rolünü güçlendirmiştir. (Nenovsky, 2019s)

Göstergeler	Hesap birimi	1956	1957	1958	1959	1960
LCAF sayısı		3100	3202	3290	972	932
Ortalama ekili arazi LCAF başına	Ha	103	106	115	418	426
Ana fonlar	Bin (Leva)	2378	2469	2799	10 279	11 986
Üyeler	Sayı	533	528	551	1910	1736
Gelir payı	%	9.3	5.8	1.9	0.1	0.00
Toplam üretim	Bin (leva)	2,333	2,843	2,949	12, 385	13,843

Tablo 4. LCAF'nin Konsolidasyonu Kaynak: Central Cooperative Union, cilt 3, 1989, s.207.

Gerçekte, kooperatifçilik ve kolektivizm oldukça zıt iki doktrini temsil etmiştir. 1886'da Charles Gide bunu şöyle tanımlamıştır: "Toprak köylülere, fabrika da işçilere aittir. Bu, onları kullananların sahip olduğu üretim araçlarını ifade eder. Bu kooperatifçiliktir. Kolektivizm doktrini: Toprak ve tüm üretim araçları topluma aittir. Bu, bireylerin üretim araçlarının mülkiyetinden yoksun bırakılması ve soyut bir bedene aktarılmasıdır". (Gide, 1927a)

Gide, sosyalizm ve dayanışma arasında net bir ayrım yapmıştır. Sosyalizm eşitsizliği ortadan kaldırmayı hedeflerken dayanışma bireyler arasında ayrım ve eşitsizlik gerektiriyordu. Bireyler ne kadar eşitsiz olursa, işbirlikleri o kadar etkili olacaktır. Bu bağlamda kooperatifler fakirlere zenginlerin enerjisini kullanma fırsatı vermiş ve bu tamamen dayanışma yasasına denk düşmüştür. (Gide, 1927b)

Kriterler	Tarım kooperatifleri	LCAF
Üyelik	Gönüllü	Başlangıçta gönüllü ve daha sonra devlet yasama yoluyla dayatılan kısıtlamalar
Yönetim	Özerk (kabul edilen kanuna göre); demokratik karar alma- her üye- bir oy, yönetim organlarının seçimi	Devlet tarafından hazırlanan ve kabul edilen tüzük; her kooperatif üyesi- yönetim organında bir oy; yönetim organlarının seçimi.
Temel ilke ve değerler	Kendi kendine yardım, kişisel sorumluluk, eşitlik, demokrasi ve dayanışma.	Eşitsizliğin ortadan kaldırılması, kolektivizm
Üretim araçlarının mülkiyeti	Her bir kooperatif üyesinin arazisinin, sığırlarının ve teçhizatının özel mülkiyetinin korunması	Üyelerin çiftlikteki, hayvanları, ekipmanları ve arazi kooperatife verildi. Arazinin mülkiyeti kooperatife geçti ve halka açıldı.
Kaynaklar	Üyelerinin katkı payları ve BAB.	Çiftliğin geliri, BNB tarafından verilen ürün ve kredilerden geldi.
Kooperatif üyelerinin ücretlendirilmesi	Üyeler ödeme yapmadı; kendi emeklerini ve ailelerinin emeğini kullandılar.	Kira gelirin bir kısmı çiftçiler arasında dağıtıldı. Daha sonra çiftçilere çalışılan gün sayısı kadar ödeme yapıldı
Üyeliğin sona ermesi	Yatırılan sermaye geri ödendi	Bir kooperatif üyesinin çiftliğin en az üç yıllık bir üyesi olması gerekiyordu.
Aktiviteler	Kısa vadeli bir sosyal kredi sağlanması; tasarruf cazibesi, üyelerine endüstriyel mal tedariki; tarımsal ürünlerin üretimi ve satışı, Köylerde kültür ve eğitim faaliyetlerine katılım,	Toprağın toplu ekimi; yönetilen fiyatlarla devlete ürün arzı, ürünün bir kısmının pazarda satışı; faaliyetler devlet planlamasına tabi idi.

Tablo 5. Tarım kooperatifleri ile LCAF arasındaki karşılaştırma Kaynak: Yazar derlemesi

Bulgaristan'da uyarlanma süreci 1970'lerin başında tamamlandıktan sonra ve devam eden sanayileşme sürecine paralel olarak devlet, tarımsal sanayi kompleksleri (AIC) kurmaya başlamıştır. Komplekslerde üretim araçları, kooperatif tarım işletmesi üyelerine ait olmuştur. AIC'ler, geniş arazileri yöneten ve tarımsal ürünlerin işlenmesi için endüstriyel faaliyet yürüten yaygın tarımsal örgütlerdir. Tarım işleri ve endüstriyel işletmeler, onarım ve bazen de ulaşım faaliyetleri için büyük bağımsız birimleri içermiştir. (. (Nenovsky, 2019r)

Bir sonraki adım olarak Bulgar hükümeti, 1979'da Ulusal Tarımsal Sanayi Kompleksi'ni (NAIC) kurmuştur. Tesislerin büyük bir kısmı ve LCAF'lerin satın alma hakkı NAIC'ye devredilmiştir. NAIC'in görevi; teknolojik, üretken ve ekonomik olarak birbiriyle ilişkili olan, ürünlerin üretimi, imalatı ve satışı ile tüketiciye ulaştırılması ve dolaşımında yer alan sektörleri kapsamıştır. Bu kompleksin en belirgin özelliği, ulusal düzeyde tarım sektörü ve sanayi arasındaki dikey entegrasyonu olmuştur. NAIC, birkaç ekonomik sektör grubundan oluşmuştur. İlk grup, tarım ve gıda endüstrisinde; ikinci grup yem endüstrisi, malzeme ve teknik tedarik, makine ve traktör tesisleri, ulaşım, depolama buzdolapları; üçüncü grup: tarım sektörü; dördüncü grup gıda ve hafif sanayi ve beşincisi: iç ve dış ticaret alanında faaliyet yürütmüştür. . (Nenovsky, 2019s)

NAIC, yönetim, planlama, ekonomik ve düzenleyici işlevlerle uğraşan ekonomik ve sosyal bir organizasyon olmuştur. Yurt içindeki şubeleri aracılığıyla ekonomik ve sosyal faaliyetlerde bulunmuştur. NAIC, uluslararası anlaşmalardan, sözleşmelerden vb. kaynaklanan devlet politikası ile ilgili çeşitli faaliyetler gerçekleştirmiştir. (Lutsov,1976)

Bulgar tarihçilere göre, sürekli gerisinde kalmasına rağmen, diğer sosyalist ülkelere kıyasla ülke tarımında 1960'larda ve 1970'lerde bazı olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. Bu durum hızlandırılmış mekanizasyon sürecinde tahıl, tütün, mısır, arpa gibi birkaç ürün ile küçük ve büyükbaş hayvan üretiminde görülmüştür. 1965-1975 döneminde yıllık ortalama üretimdeki en büyük artış hububat (% 133) ve arpa (% 27) olarak kaydedilmiştir. 1975-1977 döneminde inek, koyun ve tavukların üretkenliği sırasıyla %133, %68 artmıştır. 1970-1978 döneminde toplam üretken fon miktarı %70'in üzerinde ve bireysel fonlar %74 oranında büyümüştür. (Sazdov ,2005)

Sosyalist ülkelerde çeşitli türlerde köylü üretim kooperatifleri kurulmuştur. Tarımsal üretim kooperatifinin en yaygın biçimi ortak çiftçilik için kalıcı ve geçici gruplar şeklinde, kendilerine özgü özelliklere sahip şekilde çoğunlukla Polonya ve Macaristan'a yayılmıştır. (Popov, 1990b)

İkinci tür tarımsal kooperatifler, üretim araçları üzerinde hem özel hem de devlet mülkiyetine sahipti. Bu, geçici bir tarımsal üretim kooperatifi biçimini temsil etmiştir ve çoğunlukla Bulgaristan, Romanya ve Çekoslovakya'da

yaygın bir hal almıştır. Kooperatif üyeleri, kooperatife getirdikleri bahçelerin kişisel kullanım hakkını elinde tutarken, kendilerine verilen arazinin büyüklüğü her devlet tarafından belirlenmiştir. Kira ve ücretlendirme, çalışma günlerinin yanı sıra, kooperatifin ekili alan miktarı ve taslak hayvan sayısına göre yapılmıştır. (Nenovsky, 2019t)

Üçüncü tür tarımsal üretim kooperatifleri, kooperatif mülkiyeti haline gelen arazi ve üretim araçlarıyla karakterize edilmiştir. Yalnızca kişisel yan çiftliklerin bakımı için gerekli üretim araçları özel mülkiyet olarak kalmıştır. Gelir, yalnızca çiftçilerin mükâfatı şeklinde dağıtılmıştır. Benzer şekilde, ikinci türe göre tüm üyeler kooperatiflerde çalışmakla yükümlü olmuştur. Bu kooperatifler SSCB, Bulgaristan, Romanya ve Doğu Almanya'da var olmuşlardır. (Popov, 1990c)

Romanya, Çekoslovakya ve Bulgaristan'daki özel çiftliklere gelince, bunlar çoğunlukla dağlık bölgelerde ortaya çıkmıştır. Çünkü orada sosyalist tarım modelinin uygulanması etkisiz kalmıştır. Özel çiftlikler kiralık emeği kullanmamışlar ve kapitalizm altında küçük ölçekli özel sektör ekonomisinin tüm özellikleri ile varlıklarını sürdürmüşlerdir. (Nenovsky, 2019u)

4 Günümüz Bulgaristan'ında Kooperatifçilik

1990'larda önerilen tarım reformunun özü, toprak mülkiyetinin yeniden başlatılmasıdır. Bulgaristan'daki arazi mülkiyeti sorunu, kolektiflerde toplanan tüm arazilerin önceki sahiplerine geri verilmesini sağlayan 1991, 1992 ve 1995 tarihli Toprak kanunları ile çözüme kavuşturulmuştur. (Giordano ve Kostova, 1999)

Bulgaristan dışında hiçbir post-sosyalist ülkede bu kadar radikal bir tarım reformu gerçekleştirilmemiştir. Kolektifler, bu geçiş döneminde birçok değişikliğe uğramıştır. Reform, mevcut kolektifleri yok etmeyi amaçlamıştır. Bu iki aşamada gerçekleştirilmiştir. 1991 yılında Toprak kanununun kabul edilmesiyle kolektifler kooperatife dönüştürülmüştür. Kurumsal değişim, kolektiflerin ademi merkezileştirilmesi ve her köyde bir kooperatifin örgütlenmesi anlamına gelmiştir. (Kostova, 1990a)

Sosyal gerçekler, kolektiflerin isimlerini sadece kooperatiflere dönüştürdüğünü ortaya çıkarmıştır. Bu kooperatiflerin tasfiyesi için 1992'de Toprak kanununda yeni düzenlemelere gidilmiştir. Yeni kanun hayvan, makine, ofis ve depo gibi varlıkların arazi sahipleri ile kolektif çalışanlar arasında paylaşılması gerektiğini önermiştir. Bu önlem yasa koyucu tarafından tarımda kolektif sistemin yeniden kurulmasına karşı en iyi garanti olarak kabul edilmiştir. Kanunun ikinci önemli hükmü, 1946'daki tarım reformundan sonra sahip oldukları gibi, eski sahiplerine parça parça geri verilmesi gereken arazinin iade edilmesi olmuştur. Dağlık bölgelerde, 1946'dan beri sınırlar çoğunlukla aynı kaldığı için Toprak kanununun uygulanması güçlük yaratmamıştır. Sorunlar, birkaç yüz hektarlık arazi bloklarının birleştirildiği Dobruca'da ortaya çıkmıştır. (Kostova, 1990b)

Böyle bir yasanın onaylanmasının ardındaki motivasyon, çeşitli açılardan analiz edilebilir. Bir açıklama, siyasetçilerin sosyalizm altında kolektifleştirilmiş toprağı sahiplerine veya mirasçılara iade ederek adalet kriterini karşılamak istemeleridir. (Kostova, 1990c)

Daha gerçekçi bir başka açıklama, o dönemde iktidarda olan siyasi güçlerin doğru yönelimli ideolojisiyle bağlantılı görünmektedir. Ülkenin hâlâ "küçük köylülerden oluşan küçük bir ulus" olduğu dönemde siyasal erk sosyalizm öncesi Bulgaristan'a dönüşün romantizmini izlemiştir. Bu ideal, büyük olasılıkla, kolektiften özel ve etkili tarıma sorunsuz geçiş için iyi bir garanti olarak gören batılı uzmanlar tarafından önerilmiştir. Bu nedenle Toprak kanunu, tarihin tersine çevrilebilirliğini uygulamaya, sosyalizmi Bulgar tarihinden silme ve önceki tarihsel aşamanın durduğu noktaya geri dönme eğilimi göstermiştir. Bu politikanın, köylerdeki gerçek durum hakkında hiçbir doğru bilgisi olmayan kentsel kökenli post-sosyalist liderler tarafından önerildiği akılda tutulduğunda, kolektivizasyondan arındırmanın uzun soluklu ve sancılı bir sürece dönüştüğü açıktır. (Kostova, 1990d)

Bulgaristan'daki reform hareketi, çeşitli nedenlerle tarımsal kalkınmada derin bir krize neden olmuştur. **Birincisi**, arazinin "gerçek sınırlar" içinde önceki sahiplerine iade edilmesi, 1946'da olduğu gibi parça parça geri almak anlamına gelmiştir. (Kostova, 1990d)

İkincisi, Dobruca'daki birçok köyde olduğu gibi, toprak sicilleri, tarımda kapitalizmin nihai olarak bastırılmasının bir sembolü olarak sosyalist zamanlarda komünist görevliler tarafından yok edilmişti. Arazi iadesi komisyonları, yaşlı insanların güzel anlarına güvendiklerini ilan etmişler, insanların hafızasının seçici karakteri, toprak mülkiyetinin tanımlanmasında birçok çatışmaya neden olmuştur. Ayrıca, Tarım Bakanlığının mülkiyet tanımında hatalar olduğu için 928 köy planının yeniden gözden geçirilmesi gerektiği kabul edilmiştir. Böylelikle gerçek sınırlarda yeniden düzenleme süreci gecikmiş ve yasal bir belirsizlik yaratmıştır. Bunun sonucunda tarımın planlanması, yatırımı ve yeniden yapılandırılması sürecinde yavaşlama yaşanmıştır. (Kostova, 1990e)

Üçüncüsü, "tarihsel tersine çevrilebilirlik" miti, sosyalizm sırasında köylerde ve insanların değer sisteminde meydana gelen derin dönüşümlerin ihmal edilmesinin ön koşullarını ihmal etmiştir. Sanayileşme, kentleşme, kolektifleştirme, kırsal nüfusun tutum ve isteklerini önemli ölçüde zorlaştırmış, toprağın iadesi köylüler olmadan paradoksal bir yeniden özelleştirmeye dönüşmüştür. Bu gerçek, derin sosyal etkiye sahip gelişmeye yol açmıştır ve daha ayrıntılı olarak analiz edilmesi gerekmektedir. 1950-1990 döneminde köylü nüfusunun kentlere göçü, bu insanları sanayi ve hizmetlerde çalışan şehir sakinlerine dönüştürmüştür. (Zlatanova, 1993)

Bulgaristan'da toprak reformu çeşitli belirsizlikler içermiştir. Toprak sahiplerin çoğu, kendileri ekmeği planlamamalarına rağmen arazilerini geri istemişlerdir. Sonuç olarak, toprağa sahip olma arzusu, ancak onu yetiştirmeye istekli olmama arasındaki çelişki, ülkede bir tarım politikasının uygulanmasını engellemiştir. Yeni sahipler için toprağa sahip olmak yalnızca bir yatırım ve saf bir mali kaynak olarak görülmüştür. Bu nedenle, yeni mülk sahipleri, geleceklerini “köylü” olarak içermeyen alternatifler aramışlardır. (Kostova,1990f)

Aksine yeni dönemde kurulan yeni kooperatifler, sosyalist kolektif mülkiyetin kalıntılarını sahiplenmişlerdir. Üyeleri, ya oldukça yaşlı ve yeterince eğitilmiş olmayan ya da sosyalist kolektif tarıma çok fazla adapte olmuş ve alışkın olan köylerin toprak sahipleri, bu yüzden nadiren kapitalist ilkelere göre tarımı geliştirme cesaretine sahip olamamışlardır. (Kostova,1990g)

1992'den sonra kurulan kooperatifler bu nedenle son derece kritik bir durumdadır. Teknik, ekonomik ve yönetsel sorunlar, Bulgar kooperatiflerinin fiili varlığını tehlikeye atmıştır. Bunun yanı sıra araziye küçük sahiplerden satın almaya başlayan, daha iyi organize olmuş büyük arazi sahiplerinin agresif rekabetiyle giderek daha fazla yüzleşmek durumunda kalmışlardır. Kooperatiflerin üyeleri oldukça yaşlı insanlardır ve şüphesiz ki mirasçıları, kooperatiflerden daha yüksek kira ödüyor veya daha uygun kira fiyatları öneriyorsa, büyük toprak sahibine araziye kiralama veya satmayı tercih edeceklerdir. (Kostova,1990h)

Bu nedenle Bulgaristan'da toprak, günümüzün kapitalist girişimcileri oluşturan önceki tarımsal seçkinler tarafından giderek daha fazla kontrol edilmektedir. Reformun başlangıcında, küçük arazisi olanlar, modern çiftçiliği geliştirmek için sahip olmaları gerektiğini düşündüklerine kıyasla zayıf kalmışlardır.

Bu anlamda, Bulgaristan'daki tarım reformunun yasal çerçevesi iki sosyal grubun oluşumuna yol açmıştır. **İlki**, topraklarını işlemeye ilgi duymayan çok sayıda mülk sahibi varlığıdır. Bu grup, önemli değişikliklerin olduğu dönemde yaşam kalitesi kötüleşen insanları içermiştir. Bunların stratejisi hayatta kalma stratejisidir, bu nedenle finansal destek almak için araziye kiralama yoluna gitmişlerdir. **İkinci** grup, tarımsal kapitalist haline gelen sosyalist kolektiflerin liderliğine ait küçük bir girişimci-köylü grubunu içermektedir. Paradoksal olarak, toprak reformu esas olarak onlara kâr getirmiştir. 1992 tarihli Toprak kanunu ile kolektiflerin tasfiyesi, kolektiflerin mülklerinin dağıtılması ve liderlerinin görevden alınması yoluyla tarımsal sosyalist yönetimin bastırılması anlamına gelmiştir. Bu, ülkedeki tarım sektörünün “komünizasyondan arındırılmasına” yönelik siyasi bir girişimdi. Fikir, aynı zamanda, yerel tarım elitlerini, kolektiflerin siyasi ve ekonomik gücünün liderlerinden mahrum bırakmaktır. Kanunun bu amacına ulaşamamıştır. Kısa bir süre yönelim bozukluğundan sonra, sosyalist tarımsal liderlik başarılı tarımsal girişimciler olarak yeniden örgütlenmeye başlamış ve kısa bir süre içinde “ekonomik ahlak” anlayışlarını “serbest piyasa ekonomisinin” hevesli destekçileri şekline dönüştürmüşlerdir. (Sotsialno 1995).

1992 yılına kadar komünizme bağlılıklarını ilan eden sosyalist tarım işletmelerinin önceki liderleri, kolektiflerin tasfiyesinin ardından vahşi kapitalistlere dönüşmüşlerdir. 1990'ların sonunda, küçük sahiplerden toprağı satın almak için kârlarını yeniden yatırmaya başlamışlar ve bu şekilde post-sosyalist Bulgaristan'ın en güçlü tarım aktörleri haline gelmişlerdir. (Kostova,1990g)

Bununla birlikte tarım aktörlerinin statüleri, büyük ölçüde tarım sektöründeki tüccarlara ve komisyonculara bağlı olmuştur. Büyük şehirlerden gelen girişimciler, tarım ürünleri ticaretinde tekel kurmak için kaba yöntemler kullanmışlar ve fiyatlar hakkında son sözü söyleyen olmuşlardır. Tarım reformu, özel mülkiyetin köye geri dönüşünü hızlandırmıştır. Ancak toprağın iadesi, sosyalizm öncesi dönemlerin eski köylü toplumunu memnun etmemiştir. (Kostova,1990h)

1990 sonrası Bulgaristan'da kurulan yeni kooperatifler gerçekte eski kolektiflerin post-sosyalist bir devamı olmuştur. Artık özel mülkiyet ilkesine dayalı olsalar bile, kolektif üretimi sürdürmektedirler. Ekonomik faaliyetlerle ilgili tüm kararlar dernek yönetimince meclise veya üyeliğe danışılmadan alınmaktadır. Ayrıca, kooperatiflerin küçük mülk sahipleri olarak üyeleri, birliklerinin faaliyetlerine tamamen kayıtsızdırlar. Sadece hasadın satışından sonra kiralalarını almakla ilgilenmektedirler. Kooperatifler, “geçişin kaybedenleridir” ve daha rekabetçi büyük toprak sahiplerinin ekonomik baskısı altına girmişlerdir. Öte yandan, ekonomik verimliliği demokratik yönetimle birleştiren gerçek yeni kooperatif biçimleri Bulgaristan'da hala kurulamamıştır. (Kostova, 1990ı)

5 Sonuç

Bulgaristan'daki kırsal çok hizmetli kooperatifler, bağımsızlıktan İkinci Dünya Savaşı'na kadar ekonomik kalkınmada önemli rol oynamışlardır. Bunların ortaya çıkışı ve yayılması, Bulgarların değerleri ve gelenekleri kadar, yaşam ve çalışma koşulları ile o dönemdeki Avrupa uygulamaları ile doğrudan ilgili olmuştur. Kapitalist ekonomik ilişkiler çerçevesinde kredi kooperatifleri, kooperatif fonlarını gasp etmeyi ve dağıtmayı amaçlayan özel sermaye ve devlet müdahalesi ile rekabet etmek zorunda kalmıştır. İki dünya savaşı arası dönemde devlet, kooperatif sektörünün kontrolünü ve yönetimini güçlendirmeyi başarmış ve sosyalizm koşullarında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir gelişme yolunu açmıştır. Kooperatif modeli devlet idaresine, merkezileştirmeye ve daha sonra kamulaştırmaya tabi tutulmuştur.

Bulgaristan'da Komünist rejim ve planlı ekonominin dayatmasına paralel olarak, kooperatif sektörü tamamen kamulaştırılmıştır. Orta Avrupa sosyalist devletlerinin aksine, Bulgaristan'daki toprak ve üretim araçları tamamen devlete ait olmuştur ve özel mülkiyet fiilen mevcut değildir. LCAF, tarımda devlet amaçlarını ve politikasını yerine getirmenin yanı sıra hükümetin ekonomik ve mali ihtiyaçlarını, sosyalist toplum ve ekonomiyi inşa etme özelemlerini karşılamak için Sovyet modeline göre kurulmuş ve işlev görmüştür.

1989'da komünizmin çöküşünden sonra Bulgaristan, fiyatların serbestleştirilmesi ve özelleştirme yoluyla piyasa ekonomisi ile özel mülkiyet ilkelerinin hızla uygulanmasına girişmiştir. Bulgaristan batı dünyasına geniş çaplı dâhil edilmiş ve servetin “*dostça*” yeniden dağıtımı gerçekleşmiştir. Böylece yeni Bulgar kapitalizmi doğmuştur.

Bulgaristan ekonomisinde kooperatifler artık ekonomik bir alternatif olarak görülmemektedir. Bu ülkenin komünist geçmişiyle ilişkilidir. Kooperatifçiliğin piyasa ve kapitalist ekonomiyle bağdaşmadığı düşünülmektedir. Bu eğilim 1996-1997 krizinden sonra daha da belirgin hale gelmiştir. Bugün, AB üyesi olarak Bulgaristan için temel zorluk, kooperatiflerin kendi kendini örgütleme, kendi kendine yardım, insanlar arasında dayanışma yoluyla ekonomik ve sosyal kalkınmada oynayabilecekleri rolü yeniden değerlendirmekten uzak durmasıdır.

Kaynakça

- Arroya, 1983. Political Economy of Socialism, Questions and Answers, Sofya.
- Atanasov, 2017, “Rural Credit Development in the Danube Vilayet” *Credit Funds of Public Utility in the 60s and 70s of the 19th Century, Veliko Tırnovo.*
- Berov, 1989. Economy of Bulgaria Until the Socialist Revolution, Sofya.
- Bücher, 1901. Industrial Revolution , New York.
- Deyanova, 1935. Agrarian Issues of the Balkan Countries, Archives of Economic and Social Policy, Book One, Sofya.
- Dimitrov, 2014. The State and the Economy in Bulgaria During the Interwar Period (1919-1939), Sofya.
- Eberhardt, 1993. “Depopulation Processes in the Rural Areas in East-central Europe (1950-1990)”, In: *Eastern European Countryside*, pp. 31-40.
- Gide, 1927. The Cooperative, Statements and Essays for Propaganda, Ruse.
- Giordano, Kostova, 1999 “The Crisis of the Bulgarian Cooperatives in the 1990s”, *Journal of Rural Cooperation*, 27(1), pp. 17-29.
- Iorga, 1929. Le Caractere Commun des Institutions du Sud-Est de l'Europe, Paris.
- Kamil, 2018, “Bulgaristan Türkleri ve Göçler, Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989), Cilt 1 (1944-1953)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, Ankara, .
- Lavaleye, 1888. La Peninsule des Balkans: Vienne, Croatie, Bosnie, Serbie, Bulgarie, Roumelie, Turquie, Roumanie, Paris, .
- Lutsov, 1976. Planning of the National Agrarian-Industrial Complex, Theoretical and Methodological Aspects, Sofya, .
- Marinova, Nenovsky, 2020, “Cooperative Agricultural Farms in Bulgaria (1890-1989), *MPRA Munich Personal Repec Archive*, Paper No: 98155, Posted 15 January , pp. 1-26.
- Marinova, Nenovsky, 2019. “Cooperative Agricultural Farms in Bulgaria during Communism (1944-1989): an Institutional Reconstruction”, *The Romanian Economic Journal*, Year XXII, no. 74, pp. 40-73.
- Migev, 1998. Problems of the Agrarian Development of Bulgaria (1944-1960), Sofya.
- Nenovsky, 2006. Exchange Rates and Inflation: France and Bulgaria in the Interwar Period and the Contribution of Albert Aftalion (1874-1856), Sofya.
- Palazov, 2005. Theory and Practice of the Cooperation, (1947). Sofya.
- Pamuk, 2016. “Economic Growth in Southeastern Europe and Eastern Mediterranean (1820-1914)”, *Economic Alternatives*, No: 3.
- Pavlov, (Ed.), 1970. 80 Years Anniversary of the First Bulgarian Cooperative in the Village of Mirkovo, Sofya.
- Popov, 1990. Agrarian Relations Under Socialism, Sofya.
- Sazdov, (Ed.), 2005. “The Collectivization and Development of the Bulgarian Agriculture”, In: *History of the National Economy*, Sofya, pp. 479-488.
- Sotsialno 1995. İkonomitschesko Razvitie na Bulgaria 1990-1994, Natsionalen Statistiçeski İstitut, Bulgaria.
- Stamboliyski, 1990. Political Parties or Estate Organizations, Sofya,

-
- Syulemezov,1967. *Furrows of the Future*, Sofya.
 - Todorova, 2010. *Bulgaria, the Balkans, the World: Ideas, Processes, Events*, Sofya.
 - Tsankov,1942. *The Three Economic Systems: Capitalism, Communism, National Socialism*, Sofya.
 - Velikov,1977. *Contemporary Issues of the Political of Socialism, Part One*, Sofya.
 - Zlatanova,1980. “Adaptatsiya na Selskite Migranti Kim Grada”, *Sotsiyologičeski Pronlemi*, Broy 4, ss.74-82.
 - Znepolsky, (Ed.),2011. *The Bulgarian Village During Communism: Collectivization, Social Change and Adaptation*, In: *People’s Republic of Bulgaria from the Beginningto the End*. Sofya, pp. 145-167.